

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

ПРЯ
БѢСУ со ВАРСА́ВОЮ

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф.
Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво
Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 871 - 893 с.
ISBN 978-966-372-330-3

ПРЯ БЪСУ со ВАРСÁВОЮ

Егда во Обновленіи Мира сбылося на мнѣ оное:

‘Ο Στέφανος τῶν Σοφῶν Πλοῦτος ἐστὶ αὐτῶν.

“Вънешній Премудрый Богатство Их”. Прит[чи]и¹.

Яснѣе изреши:

“In Corona Sapientum, Divitia Eorum”².

Тогда во Пустынѣ явися мнѣ Бѣс³ от Полчища оных: “Кленущу Нечестивому Сатанѣ, сам кленѣт свою душу”⁴. Имя ему Даймон^a.

ДАЙМОН. Слыши, Варсава! младенческій Уме! Сердце безобразное⁵! Душо, исполненна Паучины! не поучающая, но паучаяющая...⁶ Ты ли еси творяй странныя Догматы и новыя Славы?

ВАРСАВА. Мы-то Божию Милостию Рабы Господни есмы и дерзаем благовѣстити Божію Славу сю⁷:

“ЯКО ЗЛОСТЬ ТРУДНА И ГОРКА,
БЛАГОСТЬ ЖЕ ЛЕГКА И СЛАДКА”.

ДАЙМОН. Что ли есть Благость?

ВАРСАВА. Тожде, что Нужность.

ДАЙ[МОН]. Что есть Нужность?

ВАР[САВА]. То, что нѣсть Злость.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Злость?

ВАР[САВА]. То, что нѣсть Благость.

ДАЙ[МОН]. Откуду рождается Нужность?

ВАР[САВА]. Она есть Вѣтва Благости и Блаженства.

ДАЙ[МОН]. Благость же или Блаженство откуду есть?

ВАР[САВА]. Сія Вѣтва есть от Древа Жизни.

ДАЙ[МОН]. Гдѣ есть Древо Жизни?

ВАР[САВА]. Посредѣ Плоти нашей.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Древо Жизни?

ВАР[САВА]. Есть Закон Ума.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Закон Ума?

ВАР[САВА]. Свѣт тихій Святая Славы Безсмертнаго Отца небеснаго...
ОБРАЗ ИПОСТАСИ ЕГО⁸, Ему же Слава во Вѣки. Амінь⁹.

Бѣс нѣсколько быв смущен, и водрузив Очи в Землю, помышляше в себѣ, негодуя на Странности отвѣтныя. Послѣди же вопросил:

“Нынѣ ли убо Узаконяещи? и подлагающи во Основаніе лжівую Твердь сю: “Нужность не Трудна”?”

^a Даймон, или Демон, у Греков значит: Вѣдящій, или Вѣдьма, Знаток. Даимон. Отсюду Даимонію: острое, трудное, но неключимое и непотребное Вѣдѣніе. У Евангелистов сим Словом именуются Бѣсы⁽¹⁾.

ВАР[САВА]. Ами́нь глаголю тебѣ¹⁰:

“Елико что нужнѣе,
Толико удобнѣе”.

ДАЙ[МОН]. Ты ли написал 30 Прітчей и дарил Оныя Аѳанасію Панкобу¹¹?

ВАР[САВА]. Во Истину тако есть¹². Сей есть Друг Варсавъ.

ДАЙ[МОН]. Помниши ли едину от них, в коей бесѣдует Буфон со Змією, обновившею Юность¹³?

ВАР[САВА]. Помню. Я Оную Притчу Увѣнчал Толкованіем таковым:

Чем Больщее Добро,
Тѣм Большим то Трудом
Огражденно, как Рвом¹⁴.

ДАЙ[МОН]. А! а! новый Архитекton¹⁵! Нынѣ-то ты мнѣ впал в Прутгол¹⁶.

ВАР[САВА]. Исповѣдуо Согрѣшеніе мое.

ДАЙ[МОН]. Видиши ли, яко Брань на тебе твоя же воздвигает Слава.

ВАР[САВА]. “Аще речѣм, яко Грѣха не имамы, себе прелѣщаем...”¹⁷

ДАЙ[МОН]. Или убо заколи новую твою Славу тую: “Нужность не трудна” [...]

ВАР[САВА]. Новое Чудо Боголѣпное¹⁸: заколю ли?

ДАЙ[МОН]. [...]или, аще поборѣши по Ей, Преступника себе обличаеш, разоряя созданную сїмъ тобою прежнюю Ограду, оградившую Трудом (якоже великолѣпно написал еси) всякое Блажо.

ВАР[САВА]. Нѣсмь аз Бог, и согрѣшао, нѣсмь паки Бѣс, и каюся¹⁹.

ДАЙ[МОН]. Ох! Словеса твоя возбѣсиша мя. “Иди за мною, Сатано!”²⁰ Не о Покаянія Глагол мой. Но разумѣеш ли, яко Грѣх нарицається Єлински: Гамартѣа²¹, гласит же: Преступленіе, Буйство, Заблужденіе, Безуміе...²²

ВАР[САВА]. Вельми разумѣю. Грѣх есть слѣпота душевная.

ДАЙ[МОН]. Почто убо, слѣп сый, слѣпцов водити дерзаеш²³, узаконяя странную и неслышанную Славу?

ВАР[САВА]. Почто? Того ради, яко Каюся.

ДАЙ[МОН]. О Враңе нощный²⁴! Кайся, раскаяся, Окаевайся... но не Буди Творец Дѣгматов новых.

ВАР[САВА]. Кто же может каятися и прейти на иное, не поставив прежде новыя Судбы и новаго Рока во Основаніе? На чем станет? Вѣдомо, что Дух Покаянія стойт на Каменном Островѣ, попрѣв прежнюю Злобу, облобызвав же новую Благодать. Сія Благодать есть новый Адамант, подлагаемый во Основаніе новозиждемому Граду святому. Она есть вѣчное Зѣрно, откуда произрастает Древо нетлѣнных Плодов и новаго Вѣка. Сего ради всуе раздѣляеш нераздѣлное. Каятися, узрѣть Брег новыя Славы, начать новую Жизнь, новым Сердцем, новыми Плодами – всѣ сии Вѣты суть от единаго Древа и есть едино и Тожде. Якоже Утро, Свѣт, Солнце, Лучѧ, День есть Тожде. Како убо рекл еси мнѣ: “Кайся, но не Буди Творец Дѣгматов новых”?

ДАЙ[МОН]. Перестани, рекӯ, высокобўйствовати! Остави Прю и облобызай слизвўщую Йскони в Народах Славу сіо:

Лұсқола тақалда²⁵.

Еўкола тақака.

Gravissima Bonitas.

Levissima Malitia²⁶.

ВАР[САВА]. Приложи, аще хощеши и сіе:

Dulcissima Mala.

Amarissima Bona²⁷.

Beatissima Mala.

Miserrima Bona²⁸.

Обáче Смráда сего отнюд не вмъщает Сердце мое. Аще ли будет Гортáнь мой Грóбом отверстым²⁹? Аще ли возвратятся мнъ Лíины Очи³⁰? Вéпрово Обоняниe? Уста Іúдины? Тогда развѣ облобызаю сіо неключыйную Славу.

Когда Израиль почтёт над Кráстели Стéрву,
Тогда и я предпочтутё Вéпра над Минéвру³¹.

ДАЙ[МОН]. Тако ли убо? на всѣ Акадéміи? на всѣ Школы? и на всѣ их Книги Брань воздвишаеш³²?

ВАР[САВА]. Прости мнъ, Друже и Враже мой³³. Нужда мнъ належит и на тебе Ополчáтися. Во Крещеніи Клятвою закляхся Никогоже слышати, развѣ единыя ПРЕМУДРОСТИ, во Евángеліи освященных Бýблейского Іерусалýма Обýтелях почивающїя.

От того даже Времени заплеван от мене Mír, Плоть и Diáвол³⁴ со всѣми своими Совѣтами.

Іерéй облýл Тѣло мое Скотскою Водою на той Конец, дабы послѣжде омыл я Сердце мое Водою Духа из Евангелского Сылоáма. Се ТÁйна есть! Плотскою Водою, тайно-Образующая Воду Премудрости, піемую из Бýбліи во Спасеніе. Ѝнако же ащели кто облýт или погружен, но не исполнив ТÁйны, люблящи же пить гнилую Мíрских Совѣтов Воду есть Лицемър, чужд Царствія Божія, яко водою точію Крещен, но не купно и Духом. Нужда убо мнъ ополчатися на всѣх, да сохраню Царю моему Вѣру мою. Паки же... Колькраты привязала мене Богу Тайна Евхаристії? Крошка Хлѣба и Ложечка Вина не насыщающая Тѣла... Не сей ли Вид преобразуется в Піщу Премудрости Его, укрѣпляющія и веселящія Сердце? Не Он ли, прильпнув к НЕВИДИМОМУ, претворяется в Тайнообразуемое ПЕРВООБРАЗНОЕ³⁵? Сія Пресу́щность Віда совершается тогда, егда Тлѣнь та и Сънь тлѣнными Устами пріемлется купно же, аки Удицею, тайно вовлекается Сердце во

Евángелскія Чертоты и вкушают от Тайныя оныя Вечери: “Блажен! иже сиъст Обѣд, во Царств[ии] Неб[есном]”³⁶.

Инако же нѣсть Евхаристіа, сирѣчъ Благодареніе³⁷, но Лицемѣрность, но Предательство, но Неблагодарность, предающая Сердце Христово за малоцѣнныя Мірскія Совѣты. Се толь чудным Союзом Любви³⁸ связанное Сердце мое со Сердцем Божіим, не радостно ли востанет на всѣ Супостаты Его? Открый мнѣ во Священной Бібліи хотя едино Мѣсто, благословляющее твою Славу, и довѣт мнѣ³⁹. Инако же не наш еси, но от Супостат наших.

ДАЙМОН. Убо ли глух еси, не слышай, яко тѣсный есть Путь, ведущій во Царствіе Небесное? и яко малое Стадо спасающихся⁴⁰? яко мнози взыщут вѣйти, и не возмогут⁴¹? яко востанет Дому Владыка и затворит Двери⁴².. “Ту будет Плач и Скрѣжет Зубов, егда узрите Авраама и Исаака и протч[ая] во Царствіи Божіи, вас же изгонимых вон...”⁴³

ВАР[САВА]. О Клевета! смутившая и смѣшившая Горняя со Преисподними...

ДАЙ[ОН]. Внемли же и сему: “Бдите! Да не когда отягчают Сердца ваша...”⁴⁴ “Востани Спій!”⁴⁵ “Что стоите Праздны?”⁴⁶ “Восклонитесь и воздвигните Главы ваша...”⁴⁷ “Труждающемуся Дѣлателю прежде...”⁴⁸ И Тма иных Мѣст. Сие же Мѣсто: “Удобѣе Велбліоду сквозь Иглінныя Уши пройти”⁴⁹. “Будут Дни тіи Скорбь, яковы не Быть...”⁵⁰ непреодолѣнную Трудность ко Благу обличает.

ВАР[САВА]. Доколѣ мнѣ ругался еси, терпя потерпѣх⁵¹. Нынѣ же, о нечестивый и Козненный! Бога моего Благодать прелагающи во Скверну твою⁵².

ДАЙ[МОН]. Почто, Варсаво, бѣснуешься?

ВАР[САВА]. Путь Божіих Словес превращающи в лукавую твою Стезю.

ДАЙ[МОН]. Како сія могут быти?

ВАР[САВА]. Како может Трудом устрашати Той, иже призыває глаголя:

“Прійдите ко мнѣ, всѣ труждающіися], и Аз упокою вы”⁵³?

Не клевещи убо, День Божій быти Скорб, но твой Дни и мой есть Скорб, и не до Скорбы, но от Скорби сея отзывает обремененных. Твой убо Дни суть Мерзость Запустѣнія, Данійлом реченная⁵⁴, и во твоих Днех Горе родящим и доящим⁵⁵. Сего ради глаголет:

“Молитесь, да не будет Бѣство ваше в Зиму”⁵⁶.

Твой-то День есть Зима, Скрѣжет, Плач, Буря, Море... Отсюду вызывает в Кѣфу свою, в тихое Пристанище, в Дом Прибѣжища⁵⁷: “Аз упокою вы”⁵⁸.

“Отступите от мене всѣ Дѣлатели Неправды”⁵⁹.

Мучитеся всѣ, возненавидѣвшіи Покой Мой.

ДАЙ[МОН]. Не рекох ли, яко Бѣса имаши? Воньми, о Бѣсне! не глаголю, яко не Благо есть Царствіе Божіе, но яко жестоким Трудом огражденно и яко к Нему Путь тѣсен и Пріступ прискорбный.

ВАР[САВА]. Но не ты ли сказал, яко сія Мѣста благословляют Славу твою? Сам убо понудив мене глаголати о сих, нынѣ Бѣсным мене нарицающи. Аще бѣснуюся, ты еси вина сего, аще же добрѣ глаголах⁶⁰, почто мя злословиши?

ДАЙ[МОН]. О Лис! о Змій! Метаєшися, свиваясь, развиваясь в различный Світок. Обаче Аминь глаголю тебе⁶¹, яко узкій Путь и тесная Врата во Царство Небесное⁶².

ВАР[САВА]. Тесная, върно, Велбліоду, но Человѣку довольно пространная⁶³.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Велбліод?

ВАР[САВА]. Душа, Мірскими Бременами отягченна.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Бремя?

ВАР[САВА]. Богатство, Піры и Сласти Мира сего, яже суть Удица Діаволская. Несут нечестивыи на Раменах своих злый Крест свой и мучащее их неудобоносімое Іго, Тяготу же свою, еяже сами суть виновники, возвергают на Царствіе Божіе.

ДАЙ[МОН]. Уа! Нынѣ не обынуся исповѣдал еси, яко труден Путь. Ура! Побѣдих! Тесен, узкій, труден есть тожде.

ВАР[САВА]. Воистину не удобен и труден злым Мужам. Но они за самими собою влекут сю Трудность, на Пути же Божіем не обрящут, и нѣсть Ея во Вѣки. Злоба Благоту во вред, Яд, во Труд и Болѣзнь сама собою себѣ же превращает.

ДАЙ[МОН]. Что ли есть Злость?

ВАР[САВА]. Почто мя искушаши, Лицемѣре? Рекох тебѣ уже, яко Злость есть то, что нѣсть Благость. Она есть Дух губительный, все во Всегубительство преображающій.

ДАЙ[МОН]. Како могут ся быти?

ВАР[САВА]. Ты Даймон еси и сих ли не вѣси? Жизнь наша – не Путь ли есть⁶⁴? Не сей ли Путь самым Богом есть положен? Не Бог ли есть Всехитрѣц, Єллински – Аристотѣхна⁶⁵? Како убо труден Путь нам сотворил? Онъмѣй, о Языче лживый! Не клевещї, Злобо, Благости и Премудрости. Ты сама сотворила Путь Божій трудным, содѣлав Его беззаконным. Что бо есть Беззаконіе, аще не Растворніе? и что есть Грѣх, аще не Жало Смерти, вся разоряющее⁶⁶?

ДАЙ[МОН]. Како могут ся быти?

ВАР[САВА]. Не искушай мене, пытливая Злобо, не смущай Сѣрдца моего⁶⁷. Не во Благость, но во Злость ревнуши знати.

ДАЙ[МОН]. Но подобает же тебѣ обличити, Како Злоба дѣлает сладкое горким, легкое же трудным?

ВАР[САВА]. О Роде развращенный⁶⁸! Доколѣ искушаши? Аминь глаголю тебе⁶⁹, яко елико что Благо есть, толико и творити, и видѣти удобно есть.

ДАЙ[МОН]. Камо идет Слово твое? Не вѣм.

ВАР[САВА]. Камо? Печёши и мольвиши⁷⁰ о сей Истинѣ, яко Злоба дѣлает легкое трудным, испытуши, како бывает сие? Сия же Истина блистает паче Солнца в Полуднѣ⁷¹. Яко все Истинное и легкое, и ясное есть.

ДАЙ[МОН]. Како же ясное, аще аз не вижу?

ВАР[САВА]. Нѣсть удобнѣе, якоже удобно есть видѣти Солнце. Но сие Труд и Болѣзнь есть Нетопыру. Обаче Труд сей сам за собою носит во Очах своих, возлюбивших Тму, паче Свѣта... Предложи сладкоздравую Піщу

Болящему. Но Он со Трудом вкушает. Возведи Путника на гладок Путь. Но Он Слѣпым и Хромым – Соблазнь и Претыканіе, развращено же и превратно шествующим – Гресть, Труд и Болѣзнь.

ДАЙ[МОН]. Кто ли развращенно ходит?

ВАР[САВА]. Той, Кто в Дѣри, в Пропасти, в безпутныя и строптивыя Калуги от Путей уклоняется.

ДАЙ[МОН]. Кто же ли превратно шествует?

ВАР[САВА]. Той, Кто на Руках, превратив ноги свои виспра, или не Лицем, но Хребтом в Задняя грядет. Сим Образом весь Мир живет, якоже Нѣкто от Благочестивых воспѣваєт:

Кто хочет в Миръ Жизнь Блаженно править,
О! да Совѣты Мирскіи всѣ отстavит.
Мир есть превратный. Он грядет Руками,
Пад ниц на Землю, но горѣ Ногами.
Слѣпый Слѣпаго в Слѣд водай с собою,
Падут, ах! оба в Ров глубок с Бѣдою⁷².

Видиши ли, яко Злость сама себѣ Труд содѣвает? Не вопрошай убо, Како могут сія быти?

ДАЙ[МОН]. Обаче тѣсна Дверь и мало входящих.

ВАР[САВА]. Злѣ просьят, и не приемлют. Не входят, яко злѣ входят.

ДАЙ[МОН]. Како же злѣ?

ВАР[САВА]. Со Труском Колесниц, со Шумом Бичеи, Коней и Конников, со Тяжестями Маммоны⁷³, со тучными Трапезами, со Смрадом Плоти и Кровеи, в Безбранных Вретицах, в Безпутных Сапогах, с непокрытою Главою и без Жезла, не препоясаны, Руками и Ногами не омовены... Се тако Злѣ!

ДАЙ[МОН]. Кія Колесницы? Кія Кони? Кая мнѣ Вретица глаголеши? Не даже ли всяк ъздит на Колесницах Фараонских? Чудо!

ВАР[САВА]. Ей глаголю тебѣ! всяк.

ДАЙ[МОН]. Не мучи мене, рцы кія?

ВАР[САВА]. Воля твоя.

ДАЙ[МОН]. Се нынѣ разумѣх, яко Бѣса имаши⁷⁴. Глаголеши неистова.

ВАР[САВА]. Ей! паки и паки глаголю тебѣ, яко всяк обожившій Волю свою, Враг есть Божій Волѣ и не может вйти во Царствіе Божіе. Кое Причастіе Животу у Смерти? Тмѣ же у Свѣта?

Вы Отца вашего Діавола Пóхоти любите творити, сего ради и трудно вам, и не возможно.

ДАЙ[МОН]. Како убо Колесницею нарицаеши Волю?

ВАР[САВА]. Что же ли убо носит и возбѣшает вас, аще не непостоянныя Колеса Воли вашея и не буйныя Крыла вѣтренных ваших Пóхотей? Сию вы возлюбивши и возсѣвши на Ней, яко на Колесницѣ, везущей во Блаженство, ищете Ея, піяны Ею, во Днех Царствія Божія и Воли Его, но не обрѣтаете и глаголете: Увы! трудно есть Царствіе Божіе. Кто может обрѣстї Тму во

Свѣтъ? Не обитает тamo ложная Сласть, Честь и Сокрошице. Ваша есть сія Бoля, не Его. Она, Ей глаголю! Она вам есть и Узы, и Верей, и Лев поглотившій⁷⁵, и Ад, и Огнь, и Червь, и Плач, и Скрéжет⁷⁶. И не изыдете отсюду, дондеже расторжете Узы и Отвёржете Иго Воли ваше, якоже есть писано: “Раздерите Сердцà ваша”⁷⁷. Во Время оно⁷⁸ явится Сампсону по жестоком сладкое⁷⁹, по Зимѣ Дуга и Мир Нобев.

ДАЙ[МОН]. Кто убо Вина? Не Воля ли дадесь Человѣку?

ВАР[САВА]. О Злобо! не клевещїй Премудрости. Не одна, но двѣ Воли тебѣ даннныя⁸⁰. Писанно бо есть: “Предложих тебѣ Огнь и Воду”⁸¹. Двѣ Воли есть то сугубо естествен Путь: Десный и Шуй. Но вы, возлюбивше Волю вашу паче Воли Божія, вѣчно сокрушаитесь на Путѣ Грѣшных⁸². Не сам ли убо еси Вина?

ДАЙ[МОН]. Почто убо предложённа зла Воля Человѣку? Лучше бы не быти Ей вовся.

ВАР[САВА]. Почто Беззаконникам предлагает мучительная Орудія Судія? Того ради, яко да тѣми мучими навѣкнут покарятися Правдѣ. Інако же колико бы удалялися от Благодѣтельницы Сея, аще толь мучими едвѣ покаряются?

ДАЙ[МОН]. Откуду мнѣ убо сіе, яко Воля мнѣ моя благоугодна есть и паче мѣда услаждает мя⁸³? Вопреки же, Божія Воля – Пелынь мнѣ и Алой есть, и Раны...

ВАР[САВА]. О бѣдная Злобо! Нынѣ сам исповѣдал еси Окаянство твоє. Не мене убо, но сам себе о сем вопрошай. Не я, но ты еси Страж и Хранитель тебѣ. Прови́жу со Ужасом Разореніе в Душѣ твоей, Вину же сего обличить ужасаюся.

ДАЙ[МОН]. Ха! ха! хе! Прелщаешися, Варсаво, мня, яко ищу Суда от тебе. Но твой Ум младенствует. Писанно же есть: “Бывайте Младенцы во Злобѣ, но не во Умѣ”⁸⁴. Не прідох прійти, но дати Совѣты.

ВАР[САВА]. От всѣх ваших Брѣнных Совѣтов, даже от Юности моей⁸⁵, омыхся уже в Силоамѣ⁸⁶. Господь даде мнѣ Око свое, и не постыждуся⁸⁷.

ДАЙ[МОН]. Чудное твоє Око! видящее то, что нигдѣже обрѣтается. Гдѣ бо Сердце, подобное твоему? Возлюбил еси Странность. Что убо? Даже ли все общее и все бывающее в Мирѣ, все ли то есть Зло? Едина ли Странность блага?

ВАР[САВА]. Не отвлекай мене Татьски в Кривую Стезю. Путь Слова моего есть о Трудности, гнѣздящейся во Адѣ, изгнанной же из Едема. Хощеш ли о Странности? Дай! сотворим Единоборбу и о сем. Есть со мною научая Руцѣ мои на Ополченія⁸⁸. Предложи убо мнѣ хотя едино, бывающее на Торжищи Мира сего, общедѣбемое у всѣх и вездѣ, и всегда, нѣсть ли Оно скверное, трудное и мучительное? Довлѣет...

ДАЙ[МОН]. Фу! Предлагаю тебѣ у всѣх, вездѣ, всегда дѣбемое, и оно вельми Благо есть. Не всѣ ли наслаждаются Пищи и Питія? Не вездѣ ли и всегда? И сіе есть Благо, якоже писанно: “Нѣсть Благо Человѣку, развѣ єже яст и піёт...”⁸⁹ И паки: “Прійди и яждь во Веселіи Хлѣб твой и пій во Блазѣ Сердцѣ Винѣ твоем...”⁹⁰

ВАР[САВА]. Молюся Ти, Господи: избави мя от Голіаѳа сего, изострівшаго, аки Меч, Язык свой...

Гдѣ же больше Богом рзостей, Вражд, Болѣзней, аще не во Общнїях Мирскїх, имже Бог Чреѡ? На всѣх Блудных Вечерях и Трапезах их, якоже Рука, реченна Данійлом, на Стѣнѣ пишет⁹², тако гремит Гром Божій сей:

“Нѣсть радоватися Нечестивым”⁹³.

Коль же малое Стадо, в Сравненіи со Содомлянами, Дом Лотов! Там пирюют Ангели во Веселіи. Много ли в Тысяцѣ обрящеши, кої ядят и піют не во Страданіе, но во Здравіе, по оному: “Аще ясте, аще піете и протч[ая] вся во Славу Божію”⁹⁴?.. Како убо глаголеши, яко ядят Хлѣб? не паче ли Землю со Зміем? Како же во Веселіи? Не паче ли в Поть Лицѣ и в Трудах ядят не Благословенный Хлѣб свой сей⁹⁵:

“Сладок Человѣку Хлѣб Лжы,

Послѣдже же обращается ему в Каменіе”⁹⁶.

Истинный же Причастник вкушаєт со Благодареніем Хлѣб⁹⁷, по Соломонову Слову:

“Лучше Укрѹх Хлѣба с Водою в Мирѣ...”⁹⁸

и піёт Вино свое во Блазѣ Сердцѣ⁹⁹ оном:

“Любов не завидит, не безчѣнствует,
не радуется о неправедном Богатствѣ,
вся любит, вся терпит”¹⁰⁰ и протч[ая].

Трапеза, дышущая Коварством, Убийством, Грабленіем, – не сей ли есть Хлѣб Лжы¹⁰¹? Что ли есть Безвкуснѣе и Скареднѣе, паче Неправды? Сія обветшавшая Єва есть общая, обычная и присная Невѣста Миру, Печалію и Покотю Очес жегомому¹⁰². Мир есть Пир бѣснующихся, Торжище шатающихся, Море волнующихся, Ад мучающихся. Тако ли во Веселіи? Лжеші! Іезекіиль же Истину Благовѣстит: яко истаевают ядуще не Оприснок, но Мотылу^a, в Непрѣдах своих¹⁰³. Се твой Хлѣб. От сего твоего Хлѣба отрицаєтся Петр, глаголя:

“Господи! николиже ядох сквернаго...”¹⁰⁴

Дай[МОН]. А! а! Но обаче же убо ял.

ВАР[САВА]. Ял убо, но уже освященное. Аще же бы то не угодно было Богу, не вкусили бы. Не многоцѣнность блудная, но освящающая Правда Трапезу сладкую творит. “Пріди и яждь во Веселіи Хлѣб твой”¹⁰⁵ и протч[ая]. Но лукавая твоя Кознь, показав Хвост, утайл еси Виновницу Веселія, там же сущую, освящающую Глѣву сію:

“Яко уже угодна Богу Творенія твоя” (Еккл[есіаст])¹⁰⁶.

Вѣждь же и сіе, яко нареченное Петром Сквѣрное, лежит в Римском COMMUNE¹⁰⁷, сирѣчь Общее, Елински KOINON¹⁰⁸. Сие же Елинское знаменует у Римлян Блѣто (COENUM)¹⁰⁹.

Кій убо мнѣ предлагаши Хлѣб твой? Сам вкушай! Мирскія Общини мѣрзка мнѣ и тяжка. Сладка же и добра Дѣва есть дѣвяя Странность,

^a Мотыла есть имя Славенское древнее⁽²⁾. Елински – Копрос. Римски – Excrementum, Merda.

странная Нόвость, новая Дýвость. Сю Благочестиви возлюбивше, устраниются Míра, не Míра, но Сквérнаго Сéрдца Его.

“Изыдите, и Нечистотъ их не прикасáйтесь, изыдите от Среді их, – глаголет Господь”¹¹⁰.

ДАЙ[МОН]. Бúди Здрáво, якоже глагóлал еси! Обаче Вéра во Христà, изшéдшая Благовéстiem в Концà Вселéнныя, не Вселéнское ли Общénie? и не Благо ли есть?

ВАР[САВА]. Ах! остáви, молю! Mír суєтное тóчію Лицè Вéры носит Листвіем проклятыя Смокóвицы¹¹¹, имущія Образ Благочестія, Плодóв же Его отвергшіся, Наготù свою покрываая, Лицемър, или Лицевър, Суевър и поваплённая Грóбница¹¹². Дух же Вéры и Плоды Его когда он имъет? Аминь! никогда же. Мниши ли, яко обрящет Сын Человéческій на Землë Вéру? Ни! ни! “нѣсть Здѣ! воста”¹¹³. Что ищете Живаго и Благоухáннаго в смрадном Содомском и мéртвом Блátѣ его! Тамо! “Тамо Его узрите”¹¹⁴. Гдѣ же ТАМО? Тамо, гдѣ нѣсть Смрад. Ах! в Сигорѣ¹¹⁵. Тамо ЛОТ! ТАМО Дух Вéры¹¹⁶! Тамо Благоухáніе наше! не со обетшáвшими Éвами, но со Богорождёнными от себе и чистыми Дѣвами.

“НЕ БОЙСЯ, МАЛОЕ СТАДО”¹¹⁷. СЕ ТАМО!

О сладчайшая Галилеа! Грáде и Пýре мáлых-мáлых! Блажен, иже сиѣст Обѣд твой¹¹⁸! Чтó ли есть Плоть? То, что Mír. Что есть Mír? Ад, Яд, Тля. Ах! Око и Свѣт, Вéра и Бог есть тóжde. Мѣлкое Око – Свѣтильник Тѣлу¹¹⁹. Мáленъкая Цéрков – Свѣт Míry¹²⁰. О! прекрасная! но малолюдная Невѣсто неневѣстная¹²¹! Тебѣ подобает слышати Единой сіе: “Очи твои, яко Голубины”¹²². “Изыди от Среді их, в Сигор спасáйся”¹²³. “Изыдите, Вéрными, во Воскресеніе¹²⁴. И мáло их есть...”¹²⁵

ДАЙ[МОН]. Дѣй! дѣй! Аще все общее скверно есть, како убо Общее Воскресеніе честно и свято, увѣряемое Лáзаревым Востáніем?

ВАР[САВА]. Тако, яко общее Вéрним, не Míру, во Блатѣ лежащему. Йнако же все Ему общее безчестно. Внял ли еси¹²⁶?

ДАЙ[МОН]. Вельмї внял, яко ты мнѣ нынѣ, аки Птица в Сѣть¹²⁷, ят еси.

ВАР[САВА]. Ят, но не удéржан.

ДАЙ[МОН]. Не чувствуеш? и не устрашаешися?

ВАР[САВА]. “Праведник дерзает, аки Лев...”¹²⁸

ПРЕДѢЛ.

Яко

Все, еже в Mírѣ, – Пóхотъ Очéс, Труд и Гóрестъ¹²⁹.

*

ДАЙМОН. Уготóви Лице твое, Варсáво, на Обличеніе.

ВАР[САВА]. Аще хощеши, готово и на Оплевáніе.

ДАЙ[МОН]. Вéм, яко Обличеніе, Труд и Гóрестъ тебѣ.

ВАР[САВА]. Обличи Грѣх мой во мнѣ, молю, и будеши Друг. Между им и мною вѣчна Вражда.

ДАЙ[МОН]. Не ты ли сказал еси, яко Mír есть безчисленное Собо́рище Беззаконных? и яко вопреки, малолюдненькое Стадо Благочестивых?

ВАР[САВА]. Войстину тако есть¹³⁰.

ДАЙ[МОН]. Убо не тόже ли есть сказать и сие: Беззаконие легкое, Благочестие же – трудно и тяжко? Како бо не трудно, аще сие малым-малым, оное же всъм достиза́емое? Суди Древо от Плодов¹³¹.

ВАР[САВА]. Тыфу! Putabam te Согну habere^a ¹³².

ДАЙ[МОН]. Чтó ли? “Начаша глаголати иными Языки”¹³³?

ВАР[САВА]. Скажи мнъ, Господи, Истину твою¹³⁴. Устрой Сердце и Язык мой во Слово ПРАВДЫ твоей¹³⁵.

ДАЙ[МОН]. Уа! Шéпчеси? Се тебѣ Удареніе, Варсаво!

ВАР[САВА]. Чаях, яко избодёши Рогами, и се Удар Младенческий! Дѣй! приложим Единоборбу. Аще БЛАГОСТЬ трудна, Бог Виню есть страждущему Миру. Нынѣ же Вину не имут о Грѣсѣ своем¹³⁶, возлюбивше Гресть свою, паче Сладости Его¹³⁷! Дѣй! Красти ли? или не красти? Что ли труднѣе? Обаче весь Mír полен Татеи и Разбойников. Дѣй! Нужная ли? или многоцѣнная Одежда и Дом? Что ли труднѣе? Обаче весь Mír Блядокрасiem красуется в суетное Любодѣяніе Очес. Что ли удобнѣе, как Хлѣб и Водѣ? Обаче весь Mír обременен Чрево-нейстовством^b. Чрево есть Бог Míry¹³⁸, Пуп Аду, Челости, Ключ и Жерло, изблевающее из Бездны Сердечныя всеродную Скверну, неусыпных Червей и клокочущих Дрождей и Блевотинъных и Вод:

“Исходящая от Сердца – та суть сквернящая...”¹³⁹ Зависти, Грабленія, Тяжбы, Татьбы, Убийства, Хулы, Клеветы, Лицемерія, Лихойства, Любодѣянія, Студодѣянія, Суевѣрія...

Се! всеродный Потоп Ноевскій, Верх Влас¹⁴⁰ и Главу Míru подавляющій. Обаче Mír вся сія творити радуется. По Успеху Беззаконій своих, и Мудрость, и Славу, и Благородность, и Сласть, и Блаженство оцѣняет. Не право убо судил еси, обаче право рекл еси, яко Трудность есть Виню Грѣха ему. Се бо Mír Адскую Дщерь сию, Трудность и Гресть, от всего Сердца своего возлюбившій, возненавидѣл Божию Благость, призывающую его: “Прійдите ко мнъ! Аз упокою вы”¹⁴¹. “Колькраты восхотѣх собрати Чада твоя? И не восхотѣсте”¹⁴². “Ходите во Пламенѣ Огня вашего за то, егоже сами себѣ разжегосте”¹⁴³. “Накажет тя Отступление твое и Злоба твоя”¹⁴⁴. Дивися нынѣ, и подобает дивитися, яко погибающему Míру не Бог, отверзшій Двери и Обятія Отча, но сам он есть себѣ, и его Воля Виню:

^a Древняя Притча на тѣх, кой в Началѣ страшны, потом смѣшны.

Славенски: Чаях, яко Роги имаши.

^b Чревонейстовство есть чревная Мудрость, мудрствующая о том, кія сладчайшія Жертвы суть Богу ея Чреву?

Так толкует святой Нил в Книгѣ о седмі Бѣсах⁽³⁾.

Бóля! о несытый Ад!
Всѣ тебѣ Ядь. Всѣм ты Яд.
День-Ноць Чéлюстями зъвáешь.
Всѣх без Взглýда поглощаешь.
Аще Змíй сей заклáт?
Се! упразднён весь Ад¹⁴⁵.

Сея Вавилонскія Блúдицы Чáшею упоéн Mír, любодбýствует с нéю, презрѣв Чертóг Дѣв мўдрых и Невѣстник нашего ЛОТА.

Онѣмѣй убо! и молчай! Не клевещї Бога! и не лай на отвéрстыя Вратà Блажéнства! Отверстыя Вратà не вýнны суть Малости спасáемых.

Ах! проклýтая Бóля! Ей! ты едíна Míru, аки Лев из Ограды своея¹⁴⁶, преграждаешь ему Путь во блажéнный Исход Живота оный:

“Изы́дете и взыграете, яко Телци, от Уз разрѣщенны”¹⁴⁷.

Оправда́ся же в Пользу нам дрёвняя Прйтча:

“Turdus, ipse sibi Malum casat”¹⁴⁸.

“Погибель Дрóздора из-внутрь его исхóдит”^a.

ДАЙ[МОН]. Кто убо может сотворити Путь¹⁴⁹ во Блаженний оный Исход?

ВАР[САВА]. Всяк, аще Кто восхóщет. Хóщет же возлюбившїй Бога. Сія новая Любовь творит ищезати вéту. Ветха же, ищезая, помáлу-малу преобразу́ется в новую Бóлю и в новое Сердце взаймно:

“Ищезе Сердце мое и Плоть моя,

Боже Сéрдца моего!”¹⁵⁰ Сieсть: Сердце мое в тебе, ты же взаймно в Сердце мнѣ преобразýлся. Нынѣ: “Что мнѣ есть на Небесй? и от тебе что восхотѣх на Земли”¹⁵¹? Ты един довлѣши мнѣ”¹⁵².

ДАЙ[МОН]. Како убо? Тамо Чréво, здѣ же злу Волю нарицаеши Mír[с]кýм Богом. Аще ли два Míru суть Боги?

ВАР[САВА]. Уа! Остр еси, Блюститель моих Преткновéній. Ноць, Тма, Мрак, Мéчты, Призраки, Страшилица – всѣ сіи Адскія Езёра союзны своей Бéзднѣ. Воля Плóти, Сердце Míra, Дух Ада, Бог Чréва и Пóхоть Его, Сердце нечистое есть тóжде. Сей есть Архисatanà! нечи́стая Сердечная Бéздна, раждающая во Мгновéніи Óка безчи́сленныя Легеоны Духóв и Тмы Мысленных Мечт во Мучéніе всѣм: “Имже Мрак тéмный во Вѣки блюдётся”¹⁵³.

О Míre! возлюбившїй Труд и Горесть. Коль скóро снисходиши во Ад! и не возвращающи́ся. Сатанà ослéпил Óко твое. Сія Слѣпота есть Ма́ти житейских Пóхотей и Плотских Сластей. Сіи суть тебѣ Червь неусыпáющїй и Огнь неугасающїй¹⁵⁴. Сіи укрѣпша тебѣ Верей Врат Адовых, затвориша же Рáйскія Дvéри блюдущему Пятù Божию¹⁵⁵, храняющему Суётная и лóжная, ядущему вся Дни Живота своего Зéмлю¹⁵⁶.

^a Дрóздоры, или Польски – Кóсики⁽⁴⁾, ржáщи, как Кóни, от Ловцóв уловляются, увýзши во свою Дрóздорскую Мотыльу.

Но, увъ мнѣ! Се! пловущи на Морѣ Мира сего: Се віжу издалѣча Землю святую! О сладчайшій Желаній Краю¹⁵⁷! Спаси мя от Пакостника Плоти и от Моря Мира сего.

КРАЙ РАЙСКИЙ.

*

“Благословено Царство Блаженного Отца,
Положшаго Потребная во Удобности,
Неудобная же Дѣла – во Непотребѣ”¹⁵⁸.

ДАЙ[ОН]. Отрыгаеши неслычную Непотребность. Войстину пійный еси.
ВАР[САВА]. Ей! Упихся новым Лотовым Вином. Ты же – ветхим, Содомским.

ДАЙ[МОН]. Но чувствуешь ли, Піянная Глово, Исход? В кую Мету улучает Стрѣла Слов твоих?

ВАР[САВА]. Ей! Она в самый Кон разит и в самую Исконную Исту праволучно ударяет.

ДАЙ[МОН]. О Праволучный Стрѣлец! Стрѣляеши во Глово, ударяеши во Пятъ.

ВАР[САВА]. Истину река еси, нехотящій¹⁵⁹. Пятъ бо вам есть во Глово Углѣ¹⁶⁰ во всѣх Домах ваших. Пріотец ваш Змій Искони блудеет Пятъ. И вы, любля любите и блудя блудете Пятъ¹⁶¹. Пятъ есть Глава и Начало всѣм, имже Враты Адова одолѣли¹⁶², Лжу Мрака хранящим. Мы же стрѣляя стрѣляем во Лжеглово вашу сию, да воскреснет Истинна наша Глава она: “Той сотрет твою Глово...”¹⁶³ Нѣсть бо наше Стрѣляніе на Плоть и Кровь, но на Мыродержцы и Владыки омраченного Вѣка сего, на блудущія Пятъ Злобыня Духи¹⁶⁴. Управляет же Стрѣлы наши Научая Рукѣ наша на Стрѣляніе¹⁶⁵.

ДАЙ[МОН]. О, буй Лобе! исполнен Свѣтой Паучинных! Вижу нынѣ, яко у тебе Пять Ячменных Хлѣбов¹⁶⁶ честны суть, паче предрагоцѣнного Адаманта. Зри безмѣстный и неключимый Слов твоих Исход! Удобнейши ли Пять Хлѣбов?

ВАР[САВА]. Ей!

ДАЙ[МОН]. Како же честнейши?

ВАР[САВА]. Тако ли? Амины глаголю тебѣ¹⁶⁷, яко Пол Хлѣба есть честнейший Его.

ДАЙ[МОН]. Почему?

ВАР[САВА]. Не рекох уже тебѣ, яко всяка Удобность честна есть? Всяка же Честность есть удобна? Но всякая Трудность есть безчестна. И всякая Безчестность есть трудна.

ДАЙ[МОН]. Кія мнѣ Пленницы соплѣтаеши, Нечестивый¹⁶⁸? Аз о Драгости, ты же глаголеши о Трудности. Почто возмѣялся еси? Сказуй мнѣ, о Бѣсне! не мучи мене...¹⁶⁹

ВАР[САВА]. Ты сотворил еси сам Смѣх мнѣ¹⁷⁰, раздѣлив Честность от Удобности, Драгость же от Трудности.

Д[АЙМОН]. Ей! Угліе мнъ на Глáву возливáеши¹⁷¹, нарицая мене Невѣждою. Даймон есмъ. Нѣсмъ буй. Нарцы мѧ Чéм-либо. Но сего не терплю... Рцы же мнъ: Чегó ради Адамант безчéстный?

ВАР[САВА]. Того ради, яко неудобный.

Д[АЙМОН]. Откуду неудобный?

В[АРСАВА]. Оттуду, яко ненужный.

Д[АЙМОН]. Како же ненужный?

В[АРСАВА]. Яко не полезный.

Д[АЙМОН]. Почемù не полезный?

В[АРСАВА]. Потому, что драгоценный, трудный, неудобный, все то одно.

Д[АЙМОН]. А! а! Вкруг Нечестивыи ходят¹⁷²? Паки на Первое? "Lípus circa Puteum errat"¹⁷³, якоже есть Притча.

ВАР[САВА]. Убо бл[а]гокругла есть Істина¹⁷⁴. Аки Дуга вѣчная.

ДАЙ[МОН]. Не прозрѣл ли ты, слѣпый Слѣпче, яко у Еллинов Слово сie: Тіциос – знáменует и Драгий, и Честный? есть тожде.

ВАР[САВА]. От Уст твоих суждù¹⁷⁵ и твоим Мечем бодù тя¹⁷⁶. Аще у Еллин Драгий и Честный есть тожде, тогда и вопреки – Честный и Драгий есть тожде.

ДАЙ[МОН]. Что се изблевал еси? Ха! Ха! Хе! о буй! Камо летит сія твоя Криволу́чна Стрѣлл? Не провижу.

ВАР[САВА]. О Господи́не Галате¹⁷⁷! На твою Глáву¹⁷⁸.

ДАЙ[МОН]. Ох! Заушаеши мя, нарицая Галатом. Не опалай мя, молю, сим Седмери́чным Огнем¹⁷⁹.

ВАР[САВА]. Воньмъ же! Ты Драгость вогнал еси в Честность, аз же Честность твою изганяю в Драгость.

ДАЙ[МОН]. Сie в Лицѣ тебѣ, яко Драгость и Честность тожде есть.

ВАР[САВА]. Сie же на Глáву твою¹⁸⁰, яко Честность твоя и Драгость есть Тожде.

ДАЙ[МОН]. Что же отсюду?..

ВАР[САВА]. То, яко Честность твоя пресуществи́лася и преобрази́лася во Драгость.

ДАЙ[МОН]. Что же далъе?

ВАР[САВА]. Что прόтче? Не постигаеши? То, что Честность твоя и Драгость, Драгость и Трудность есть тожде. Трудность же, Злость и Безчестность – Тожде паки есть. Внял ли еси¹⁸¹?

ДАЙ[МОН]. О Диáвол да стáнет одеснýу тебе¹⁸²! Толь помрачáеши мнъ Ум!

ВАР[САВА]. "Клену́щу Нечестивому Сатану, сам кленёт свою Ду́шу"¹⁸³.

ДАЙ[МОН]. Кій же Бѣс сотвори́л Драгость Честно[с]тію?

ВАР[САВА]. Дух, возлюбившій Труд и Болѣзнь¹⁸⁴.

ДАЙ[МОН]. Кій сей Дух есть?

ВАР[САВА]. Дух Моря Мырскаго, Сéрдце Плотскóе, Отéц Лжы, Сатанà – Сія есть Троица нераздѣлная ваша и Едін Бог ваш, всікія Муки Винà и всікія Злости Источник¹⁸⁵.

Д[АЙМОН]. Ты же кáко мýдрствуеши?

В[АРСАВА]. У нас Пóлза сò Красотóю, Красотà же с Пóлзою нераздéлна. Сíй благодоеобразна, и Máти, и Déva, и Déвствует, и раждаёт Едíну Дщерь. Она нарицаётся Еврéйски Áнна¹⁸⁶. Рýмски Флóра¹⁸⁷. Славéнски же – Честь, Цéнà. Но безцéнная, сирéчь Благодáтная, Dárная, Dарéмная. Báба же Ея нарицаётся Э́ллински Áнáгка¹⁸⁸. Прáбaba же – Еўа. Сирéчь ЖИЗНЬ¹⁸⁹, живýй и вéчнотекúщій Источник. Сей есть ПРЕМУДРОСТЬ и ПРОМЫСЛ Бóжíй, напáяющíй без Цéны и Сребрà Tварь всякую всéми БЛАГИМИ. Отец, Сын и Святый Дух.

Скворода написав цей твір у 1783 р. Автограф зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (ф. 14, № 1365, арк. 35–50). Повний текст дíалогу вперше був опублікований у санкт-петербурзькому виданні творів Сквороди 1912 р. Подаємо за автографом.

¹ Книга Притч Соломонових 14: 24. Текст Септуагінти відрізняється від поданого Сквородою. Пор.: “στέφανος σοφῶν πανοῦργος”. У перекладі Івана Огієнка: “Корона премудрих – іхня мудрість”.

² За Вульгатою: “corona sapientium divitiae eorum fatuitas stultorum imprudentia” (Книга Притч Соломонових 14: 24).

³ Натяк на епíзод спокушання Христа в пустелі (див.: Євангелія від св. Матвія 4: 1–10; Євангелія від св. Луки 4: 1–13).

⁴ Книга Ісуса, сина Сирахового 21: 30.

⁵ Див., наприклад: Євангелія від св. Матвія 11: 18–19 (“ἡλθεν γὰρ Ἰωάνης μήτε ἐσθίων μήτε πίνοντ, καὶ λέγουσιν Δαιμόνιον ἔχει”). Див. також: Євангелія від св. Матвія 17: 18; Євангелія від св. Марка 7: 26, 29, 30; Євангелія від св. Луки 4: 35; 7: 34; 9: 42; 11: 14; Євангелія від св. Івана 7: 20; 8: 48, 52; 10: 20, 21.

⁶ Ідеться про серце, котре втратило красу Бóжого образу. Пор., наприклад: “Безобразіє души моєї кто исправит, аще не ты, Мати Бóжія, шарами [фарбами] благости твоєя тое лице в благообразіє претвориши...” [Службы преподобным отцем Печерским. – Київ, 1763. – Арк. 108 (зв.)].

⁷ Скворода має на думці слова: *мáкш паðчýхъсл* (Книга Псалмів 89 (90): 10).

⁸ Можливо, Скворода має на думці слова: по бáговéстю слáвы бáжéннагш бáга, єже мнé ѿвéрено бысть (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 1: 11).

⁹ Парафраза Послання св. ап. Павла до євреїв 1: 3. Пор.: *Иже сый сіяніе слáвы и ѿпостаси єгѡ.*

¹⁰ Послання св. ап. Павла до римлян 14: 26.

¹¹ Фраза *аминь гáю тeбé* не раз зринає в Новому Заповіті, уперше – в Євангелії від св. Матвія 5: 26.

¹² Ідеться про «Басни Харьковскія», подаровані Афанасію Панкову. Див. прим. 1 до циклу «Басни Харьковскія».

¹³ Парафраза Книги Йова 9: 2. Пор.: *войстиннъ вѣль, макш такш єсть.*

¹⁴ Див. байку 15-у «Змія и Буфон».

¹⁵ Цитована тут перша половина “сили” 15-ої байки звучить трохи інакше: “Чем лучшее добро, тем большим трудом окопалось, как рвом”.

¹⁵ Тут це слово означає “майстер” або навіть “тесля”. Див. прим. 187 діалогу «Брань архистратига Михаила со Сатаною».

¹⁶ Пор.: “Попав в сіло” [Номис, № 3924].

¹⁷ Перше соборне послання св. ап. Івана 1: 8.

¹⁸ Неточна цитата зі служби Божої. Пор.: “Новое чудо и благолъпное” [Октоїх, сиръчъ Осмогласник. – Київ, 1739. – Арк. 109 (зв.)].

¹⁹ Пор.: “Чоловік не ангел, щоб не согрішить, але й не чорт, щоб не покаятися” [Українські народні прислів’я та приказки: Дожовтневий період / Упорядники: В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – Київ, 1963. – С. 495].

²⁰ Євангелія від св. Матвія 4: 10; 16: 23; Євангелія від св. Марка 8: 33; Євангелія від св. Луки 4: 8.

²¹ Гр. ἀμαρτία – ‘хиба, гандж, провина, гріх, заблуд’.

²² В українській гамартіології XVII–XVIII ст. гріх було заведено окреслювати як “найбільше лихо”, яке може спіткати людину [див., наприклад: Калиновский С. Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – Киев, 1987. – С. 90], “преступленіє божественного закона и божественного хотѣнія” [Могила П. Православное исповѣданіе вѣры. – Чернігів, 1752. – Арк. 22; пор.: Szczurowski T. Hasło zbawienne nauki apostolskiej. – Wilno, 1783. – Т. 4. – S. 199], “реченнное или сотворенное, или вождѣленное противу закону вѣчному” [Номоканон, си ест Законоправилник. – Київ, 1629. – С. 6], “преступленіе приказанія Божого” [Галятовський I. Грѣхи розмаїтіи // Галятовський I. Ключ розуміння. – Київ, 1985. – С. 375], “самоизволное преступленіе заповѣдей Божих”, тобто “тлагоданіе, дѣланіе или желаніе противу заповѣдѣй Божеѧ” [Гізель I. Мир с Богом человѣку. – Київ, 1669. – С. 24], “воля, що цурається Господа Бога”, “занедбання небесних справ” [Kahnofoski A. Τερατούργυμα. – Кійów, 1638. – S. 134] тощо.

²³ Парафраза Євангелії від св. Матвія 15: 14. Пор.: сլѣпѣць је слѣпца ѿбідитъ, єба въ ѹлиѣ впаде таса. Є також народне прислів’я: “Сліпий невидючого водив, та обідва в яму повпадали” [Номис, № 8004]. Ця сентенція була популярною і в літературі старої України. Наприклад, в одному з віршів Климентія Зиновіїва вона звучить так: “Бо слѣпець слѣпца водяй оба в яму впадают” [Климентій Зіновіїв. Вірші. Приповісті посполиті. – Київ, 1971. – С. 124].

²⁴ Див. прим. 222 до діалогу «Бесѣда, нареченная двое».

²⁵ У такій формі це прислів’я подає у своїх «Адагіях» Еразм Роттердамський (ІІ. 1. 12). Більш поширенна його форма: “халептѣ тѣ калѣ”. Саме вона двічі зринає і в Сковороди: у діалозі «Бесѣда, нареченная двое» та в листі до Михайла Ковалинського від 9 липня 1762 р.

²⁶ “Добро таке важке, / а зло таке приступне” (пер. з лат. і гр. Леоніда Ушкалова).

²⁷ Мабуть, це парафраза Книги пророка Ісаї 5: 20. Пор. у Вульгаті: “vae qui dicitis malum bonum et bonum malum ponentes tenebras lucem et lucem tenebras ponentes amarum in dulce et dulce in amarum” (у перекладі Івана Огієнка: “Торе тим, що зло називають добром, а добро – злом, що ставлять темноту за світло, а світло – за темряву, що ставлять гірке за солодке, а солодке – за гірке”). До речі, ці слова зринають у творах Сковороди 10 разів.

²⁸ “Зло – найсолідше. / Добро – найгіркіше. / Зло – це блаженство. / Добро – безталання” (пер. з лат. Леоніда Ушкалова).

²⁹ Парафраза Книги Псалмів 5: 10. Пор.: грбъ ѿвѣрствъ гортаниъ ѵхъ.

³⁰ Див. прим. 76 до діалогу «Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium. (Сіон)».

³¹ В останньому рядку Сковорода обіграє старовинну латинську приказку “Sus Minervam docet” (“Свиня вчитъ Мінерву”) [див.: Вечные истины на вечной латыни. De verbo in

verbum: Латинские изречения / Сост. С. Б. Барсов. – Москва, 2006. – С. 331], яку можна знайти, наприклад, у Цензоріна [див.: Цензорин. Книга о дне рождения. К Квинту Церелию // Вестник древней истории. – 1986. – № 2. – С. 230] та в інших авторів.

³² У шкільній традиції добро трактувалося як таке, що до нього важко доступитися [див., наприклад: Калиновский С. Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кащубы. – Киев, 1987. – С. 188].

³³ Образ “друга-ворога” був добре знаний у старій українській літературі. Наприклад, Іван Максимович змальовував за його допомогою боротьбу з тілом (плоттю): “Невозможно от себе отнюд удалити, / До исхода от здѣшних с нею бѣдній жити / Долженствую, пытати во всѣм угаждати, / Неразлучно, як з другом, врагом пребывати” [Максимович I. Осм блаженства євангелскія. – Чернігів, 1709. – Арк. 67 (зв.)].

³⁴ Див. прим. 227 до діалогу «Брань архистратига Михаила со Сатаною».

³⁵ Синонімами до поняття “первообразное” в українській літературі XVII–XVIII ст. виступали слова: “начальный образ”, “архітунп”, “прототунп”, “форма найперша” тощо [див.: Беринда П. Лексікон славенороссій и имен толкованіє. – Київ, 1627. – Ст. 353; Пороцький С. Вечеря душевная. – Москва, 1681. – Арк. 386 (зв.)–387, 462 (зв.), 470, 477, 487; Тупитало Д. Книга житій святих. – Київ, 1700. – Арк. 108, 565; Максимович I. Богородице Дѣво. – Чернігів, 1707. – Арк. 120; Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 16, 77; Слово к народу каѳоліческому. – Почаїв, 1765. – Арк. 108; про це: Ушкалов Л. Метафізика образу // Ушкалов Л. Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків, 1994. – С. 3–10]. Це поняття могло бути допасоване й до Бога. Про Бога-архетипа з посиланням на Ксенофана йдеться, наприклад, в «Євхаристеріоні» Софронія Почаського [див.: Почаський С. Еὐχαριστίου, албо Вдячность ясне превелебнѣшому в Христѣ его милости господину отцу кир Петру Могилѣ // Титов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – Київ, 1924. – С. 295].

³⁶ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 14: 15. Пор.: *блаженъ, иже сиkestъ ѿбѣдъ въ цртви вѣжі.*

³⁷ Гр. εὐχαριστία – ‘подяка, вдячність’.

³⁸ Фразу “союз любве” взято з «Молитвослова». Пор.: “Боже вѣчный, растоящаяся совокупляя в единство и союз любве положивый неразрушимый” [Могила П. Євхологіон, албо Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 400].

³⁹ Можливо, Сковорода має на думці слова: *довѣбетъ ми ѿ всеѧ праѡды и ѿ всеѧ истини* (Перша книга Мойсеєва: Буття 32: 10).

⁴⁰ Сковорода має на думці слова: *тѣсный путь вводаи въ живоѣть, и малаш ихъ єсть, иже ѿрѣтамътъ єго* (Євангелія від св. Матвія 7: 14).

⁴¹ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *мнози бо суть звани, малаш же и збрании хъ* (Євангелія від св. Луки 14: 24).

⁴² Євангелія від св. Луки 13: 25.

⁴³ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 13: 28. Пор.: *Тъ вѣдетъ пачь и скрежетъ зѣбомъ, єгада ѿзрити авраама и ісаака и іакова и всѣ прѣроки во цртви вѣжі, вѣсъ же изгониши.*

⁴⁴ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 21: 34. Пор.: *Внѣмлите же се вѣ, да не когда итамгнютъ сердца вѣша.*

⁴⁵ Послання св. ап. Павла до ефесян 5: 14.

⁴⁶ Мабуть, це парофраза Дій св. апостолів 1: 11. Пор.: *что стоятъ зряще на небо;*

⁴⁷ Євангелія від св. Луки 21: 28.

⁴⁸ Друге послання св. ап. Павла до Тимофія 2: 6.

⁴⁹ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 19: 24. Пор.: ӯдóбче є́сть ве́льбáд скво́збé ӈгли́нбé ӯшы прои́ти.

⁵⁰ Неточна цитата з Євангелії від св. Марка 13: 19. Початок вірша звучить так: Бóдя́тъ во днíе...

⁵¹ Сковорода має на думці слова: **Пeрпà потерпéхъ гáд** (Книга Псалмів 39 (40) : 2).

⁵² Схожа думка є у св. Григорія Палами. Змій-спокусник, писав він, прағне довести, що “доброчесність є справою важкою й погано надається до здійснення” [Святого отца нашого Григорія Палама, архіепископа Фессалонітського, десять бесéд. – Москва, 1785. – С. 18].

⁵³ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 11: 28. Пор.: **Прiидите ко мнб вси тpждáюциisл ӣ ѿбрéменénnii, ӣ ӟъ ѿпокóю въ.**

⁵⁴ Сковорода має на думці слова: ӣ во святíлици мérзостъ запoстéнij вðдеятъ (Книга пророка Даниїла 9: 27).

⁵⁵ Парафраза Євангелії від св. Матвія 24: 19 та Євангелії від св. Марка 13: 17. Пор.: **Гóре же непráзднымъ ӣ доáчнымъ въ тýм днй.**

⁵⁶ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 24: 20 та Євангелії від св. Марка 13: 18. Пор.: **Молитсѧ же, да не вðдеятъ вѣгство више въ зиmб.**

⁵⁷ Фразу въ дóмъ прибéжици взято з Книги Псалмів 30 (31): 3.

⁵⁸ Євангелія від св. Матвія 11: 28.

⁵⁹ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Луки 13: 27. Пор.: **Щстvпите ѩ мене, всi дблятелie непráды.**

⁶⁰ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **Вы глашáете мiа ѹчтiл ӣ гáд, ӣ добrъ глаголете: є́сьмо бо** (Євангелія від св. Іvana 13: 13).

⁶¹ Фраза ӎийнъ гáю тeбé не раз зринає в Новому Заповіті, уперше – в Євангелії від св. Матвія 5: 26.

⁶² Парафраза Євангелії від св. Матвія 7: 14. Пор.: ӯзкам вратá, ӣ т҃есный путь вводáй въ жиbотъ, ӣ малѡ ӈхъ є́сть, ӈже ѿбрéтaiютъ ёго.

⁶³ Сковорода має на думці слова: ӯдóбче є́сть ве́льбáд скво́збé ӈгли́нбé ӯшы прои́ти, нéже бoгáтъ въ цртгвїе бжéе вnити (Євангелія від св. Матвія 19: 24; Євангелія від св. Марка 10: 25).

⁶⁴ Див. прим. 65 до діалогу «Бесéда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сион».

⁶⁵ Гр. ἀριστοτέχνης – ‘найкращий із майстрів’. Феофан Прокопович у своєму філософському курсі коментував це слово так: “...Платон вважав двояке мистецтво: одне – людське, а друге – Боже, розуміючи під першим ті [його] твори, що створені рукою митців, а під другим – ті, що виникають у природі. Адже чимало інших філософів самого Бога називали ἀριστοτέχνων, тобто найкращим митцем” [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 150]. Цей коментар дослівно повторює Георгій Кониський [див.: Кониський Г. Філософія природи, або Фізика // Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 73]. Те саме розуміли під цим словом і святі отці, зокрема Климент Олександристський, Григорій Ниський, Василій Великий, Іван Златоуст, Іван Дамаскин та інші.

⁶⁶ Парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 15: 56. Пор.: **Жáло же смéрти грéхъ.**

⁶⁷ Очевидно, це парафраза Євангелії від св. Іvana 14: 1. Пор.: **Дa не смiшáетса сéрдце више.**

⁶⁸ Скворода має на думці слова: рóдє строптýвый һ развращéнныи (П'ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 32: 5).

⁶⁹ Фраза льинъ глю тѣбѣ часто зринає в Новому Заповіті, уперше – в Євангелії від св. Матвія 5: 26.

⁷⁰ Фраза пеñешисѧ һ мольвиши зринає в Євангелії від св. Луки 10: 41.

⁷¹ Очевидно, Скворода має на думці слова: въ полдни на путь виðѣхъ, царю, съ небесъ паче сїлнілъ солнечнаго шестившій мѣсѧцъ һ со мню иадѣшихъ (Дії св. апостолів 26: 13).

⁷² Цей образ узято з Євангелії від св. Матвія 15: 14. Пор.: сїлпенъ же сїлпциа ѿщє вѣдитъ, ѡба въ імѧ впадетася.

⁷³ "Мамона" – марнотні життєві багатства. Походить від арамейського слова маммон, що означає "маєток, статок". Своїх негативних конотацій набуло за посередництвом Євангелій (див.: Євангелія від св. Матвія 6: 24; Євангелія від св. Луки 16: 9, 13). У старій українській літературі означало пристрасть до збагачення. Наприклад, в одній учительній Євангелії сказано таке: "Ну, ци знаєш, що ест мамон, чом то ест сирянським языком, а як у нас марга, богатство, албо товар золота, албо сребра, албо хоть якое иманіє сегосвѣтнє" [Няговские поучения. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дэже / Под редакцией и с предисловием Андраша Золтана. – Ныредъхаза, 2006. – С. 93]. Так само в Антонія Радивиловського ("Богач прилучається до богача и мовит: бог мой Мамона ест" [Радивиловський А. Вѣнец Христов. – Київ, 1688. – Арк. 23]), Лазаря Барановича: "Иныи копают в землю злато, сребро, драгое камене, за что предаются в работу Маммонъ" [Баранович Л. Меч духовный. – Київ, 1666. – Арк. 450]. Є також приказка: "Гроші – то мамона" [Франко, № 7643].

⁷⁴ Фразу вѣка یмаши взято з Євангелії від св. Іvana 8: 48.

⁷⁵ Скворода має на думці слова: дїволъ, یкѡ левъ рукал, ходитъ, искій кого поглотити (Перше соборне послання св. ап. Петра 5: 8).

⁷⁶ Скворода має на думці слова: тѣ вѣдетъ плать һ скрежетъ звѣши (Євангелія від св. Матвія 8: 12).

⁷⁷ Мабуть, це парафраза Книги пророка Йоїля 2: 13. Пор.: расѣргните сердца вѣша.

⁷⁸ Фраза во врѣма ѡно дуже часто зринає в Біблії, уперше – у П'ятій книзі Мойсеєвій: Повторення Закону 1: 9. Крім того, нею розпочинаються євангельські читання в «Молитвослові».

⁷⁹ Скворода має на думці слова: ѿ иадѣшиаго иадомое изыде, һ ѿ крѣпкаго изыде сладкое (Книга Суддів 14: 14).

⁸⁰ Див. прим. 161 та 163 до циклу «Сад божественныхъ пѣсней».

⁸¹ Трохи неточна цитата з Книги Іуса, сина Сирахового 15: 16. Пор.: Предложиъ ти огнь въдѣ.

⁸² Фразу на путь грѣшиаго взято з Книги Псалмів 1: 1.

⁸³ Скворода має на думці слова: слаждша паче мѣда һ сюта (Книга Псалмів 18 (19): 11).

⁸⁴ Парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 14: 20. Пор.: не дѣти вывѣйтѣ ѿмы: но ѹлою младенствѣйтѣ, ѿмы же совершени вывѣйтѣ.

⁸⁵ Можливо, Скворода має на думці слова на взір: "От юности моей многи борут мя страсти, но сам мя застуши и спаси мя, Спасе" [див.: Могила П. Євхологіон, албо Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 963].

⁸⁶ Див. прим. 11 до циклу «Сад божественныхъ пѣсней».

⁸⁷ Фразу ի не постыжисѧ взято з Книги Іуса, сина Сирахового 51: 24.

⁸⁸ Парафраза Книги Псалмів 143 (144): 1. Пор.: Елгвѣнъ гдѣ бѣтъ мой, наочнай рѣцѣ мой на ѿполчѣнїе.

⁸⁹ Неточна цитата з Книги Екклезіястою 2: 24. Пор.: **Нѣсть благо чловѣкъ, но (рѣзвѣ) єже иѣстъ и пїєтъ.**

⁹⁰ Трохи неточна цитата з Книги Екклезіястою 9: 7. Пор.: **Пріиди, іажды въ веселіи хлѣбъ твой и пїй во блазѣ сърдцы віно твоѣ.**

⁹¹ Фразу иже бóгъ чрѣво взято з Послання св. ап. Павла до филипп'ян 3: 19.

⁹² Сковорода має на думці слова: **Въ той часъ изыдьши персты рѣки чловѣчи и писахъ противъ липиды на поваленіи стѣни дому царя, и царь видяше персты рѣки пышдѣл** (Книга пророка Даниїла 5: 5).

⁹³ Книга пророка Ісаї 48: 22.

⁹⁴ Неточна цитата з Першого послання св. ап. Павла до коринтян 10: 31. Пор.: **Аще оубо иште, аще ли пїеуте, аще ли ино что творите, всѣ во славѣ вѣю творите.**

⁹⁵ Сковорода має на думці слова: **въ погѣ лицѣ твоегѡ сиѣси хлѣбъ твой** (Перша книга Мойсея: Буття 3: 19).

⁹⁶ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 20: 17. Пор.: **Сладокъ єсть чловѣкъ хлѣбъ лжі, но потомъ исполняется оуста єгѡ каменемъ.**

⁹⁷ Сковорода має на думці слова: **Щ брашенъ, иже вѣръ сотвори въ сиѣдѣніе со благодѣніемъ вѣрнымъ и познавшимъ истина** (Перше послання св. ап. Павла до Тимофія 4: 3).

⁹⁸ Неточна цитата з Книги Притч Соломонових 17: 1. Пор.: **Лучше оукрѣхъ хлѣба со слѣстю въ мѣрѣ.**

⁹⁹ Парафраза Книги Екклезіястою 9: 7. Пор.: **пїй во блазѣ сърдцы віно твоѣ.**

¹⁰⁰ Парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 13: 4-7. Пор.: **любы не завидитъ, любы не превозносится, не гордится, не безчинствуетъ, не ищетъ свойхъ сї, не раздражаетъ, не мысляетъ зла, не радуется въ неправдѣ, радуется же въ истинахъ: всѣ любитъ, всемъ вѣрѣ имелъ, всѣ оуповѣстъ, всѣ терпить.**

¹⁰¹ Сковорода має на думці слова: **Сладокъ єсть чловѣкъ хлѣбъ лжі** (Книга Притч Соломонових 20: 17).

¹⁰² Можливо, Сковорода має на думці слова: **Всі любодѣющи, іако пеци жегома** (Книга пророка Осїї 7: 4).

¹⁰³ Сковорода має на думці слова: **И опрѣснохъ иаменныи сиѣси я, въ лайнѣ мотыль чловѣчиихъ сокрыши я** (Книга пророка Єзекіїля 4: 12).

¹⁰⁴ Неточна цитата з Дії св. апостолів 10: 14. Пор.: **николиже иадохъ всако скверно.**

¹⁰⁵ Книга Екклезіяста 9: 7.

¹⁰⁶ Книга Екклезіяста 9: 7.

¹⁰⁷ Див. у Вульгаті: “pumquam manducavi omne commune” (Дії св. апостолів 10: 14).

¹⁰⁸ Див. у Септуагінті: “оудѣпоте єфахон пѧн котнѹ” (Дії св. апостолів 10: 14).

¹⁰⁹ Гр. κοινός означає тут ‘підлив, нечистий’. Йому відповідає лат. соепит – ‘багно, болото’.

¹¹⁰ Парафраза або Книги пророка Ісаї 52: 11 (пор.: **изыдице щиреды єгѡ**), або Другого послання св. ап. Павла до коринтян 6: 17 (пор.: **изыдице щиреды ихъ и щлдичитеся, глетъ гдѣ, и нечистотѣ не прикасайтесь**).

¹¹¹ Див. прим. 756 до діалогу «Симфонія, наречена Книга Асхань».

¹¹² Сковорода має на думці слова: **Горе вами, книжници и фарisee, лицемери, іако подобитеся гробами поваленными** (Євангелія від св. Матвія 23: 27).

⁽²⁾ У словнику Памви Беринди це слово тлумачиться як “тной, лайна” [Беринда П. Лексікон славенороссій и имен толкованіе. – Кіїв, 1627. – Ст. 122].

¹¹³ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹¹⁴ Євангелія від св. Матвія 28: 7.

¹¹⁵ Див. прим. 109 до циклу «Сад божественных пѣсней».

¹¹⁶ Фразу *дѣ́ть вѣ́кы* взято з Другого послання св. ап. Павла до коринтян 4: 13.

¹¹⁷ Євангелія від св. Луки 12: 32.

¹¹⁸ Парафраза Євангелії від св. Луки 14: 15. Пор.: *близе́нъ, иже си́бѣсть ѿбѣ́дъ въ црѣ́віи вѣ́й.*

¹¹⁹ Парафраза Євангелії від св. Матвія 6: 22. Пор.: *Свѣти́никъ тѣ́лъ є́сть око.*

¹²⁰ Очевидно, Сковорода має на думці слова: *Вѣ́тѣ свѣти́х мѣ́ра* (Євангелія від св. Матвія 5: 14).

¹²¹ Пор.: “Радуйся, невѣсто неневѣстная” [Октоїх, сирѣч Осмогласник. – Київ, 1739. – Арк. 15 (зв.)].

¹²² Неточна цитата з Пісні над піснями 5: 12. Пор.: *о чи є́гѡ ѹакѡ голубиць.*

¹²³ Мабуть, це парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 19: 17. Пор.: *спасай спасай твою душу: не ѿзирайся вспять, ниж постой во всемъ предѣлѣ (семъ): въ горѣ спасайся.*

¹²⁴ Парафраза Євангелії від св. Івана 5: 29. Пор.: *изъдастъ сотворши вѣгамъ въ воскրешеніе.*

¹²⁵ Євангелія від св. Матвія 7: 14.

¹²⁶ Фразу *внѣмъ ли є́сі* взято з Книги Йова 1: 8; 2: 3.

¹²⁷ Фразу *їакѡ птица въ сѣти* узято з Книги Притч Соломонових 7: 23.

¹²⁸ Парафраза Книги Притч Соломонових 28: 1. Пор.: *прѣный же ѹакѡ левъ ѿповѣа.*

¹²⁹ Парафраза Першого соборного послання св. ап. Івана 2: 16. Пор.: *їакѡ всѣ, єже въ мірѣ, походь плотскамъ и побоюсь очима и гордость житейская, ибо есть ѿ ѡци, но ѿ мѣра сего єсть.*

¹³⁰ Парафраза Книги Йова 9: 2. Пор.: *войстинѣ вѣжъ, ѹакѡ таікѡ єсть.*

¹³¹ Парафраза Євангелії від св. Луки 6: 44. Пор.: *Всако бо дре́во ѿ плодѣ своею познаётса.*

¹³² Це прислів’я наводить у своїх «Адагіях» Еразм Роттердамський (III. 3. 12).

¹³³ Дії св. апостолів 2: 4.

¹³⁴ Парафраза Книги Псалмів 142 (143): 8. Пор.: *скази мнѣ, гдѣ, путь, въ онъже пойду.*

¹³⁵ Парафраза Книги Псалмів 118 (119): 123. Пор.: *Очи мои ищезостѣ во спінѣ твоѣ и въ слово прѣды твої.*

¹³⁶ Євангелія від св. Івана 15: 22.

¹³⁷ Можливо, Сковорода має на думці слова: *возлюбиша во паче славъ человѣческю, неже славъ бѣїю* (Євангелія від св. Івана 12: 43).

¹³⁸ Можливо, Сковорода має на думці слова: *иже бо́гъ чре́во* (Послання св. ап. Павла до филип’ян 3: 19).

¹³⁹ Сковорода має на думці трактат Ніла Сінайського (пом. 450 р.) (можливо, його автором є Євагрій Понтійський) «Про вісім злих духів» [див.: Patrologiae cursus completus. Series graeca / Ed. J.-P. Migne. – Paris, 1860. – T. 79. – Col. 1145–1164].

¹⁴⁰ Мабуть, це парафраза Євангелії від св. Матвія 15: 11. Пор.: *иходѧще изо ѿстѣ, то сквернитъ человѣка. Див. також: ѿ сердца иходѧть, и тѣ сквернатъ человѣка* (Євангелія від св. Матвія 15: 18).

¹⁴¹ Фразу *вѣрхъ вѣдь* взято з Книги Псалмів 67 (68): 22.

¹⁴² Євангелія від св. Матвія 11: 28.

¹⁴³ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 23: 37. Пор.: *колькрайты восхотѣхъ собрати чада твої, ико же собиратъ кокошъ птенцы свої под крилѣ, и не восхотѣстѣ;*

¹⁴⁴ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 50: 11. Пор.: *ходите свѣтомъ огнѣм вашемъ и пламенемъ, єгоже разжегосте.*

¹⁴⁵ Книга пророка Єремії 2: 19.

¹⁴⁵ Це – восьма строфа 28-ої пісні циклу «Сад божественних п'єсней». Щоправда, Сковорода подає інакшу версію двох останніх рядків.

¹⁴⁶ Сковорода має на думці слова: **Ловітъ въ тайнѣ ѿкш левъ во ѿградѣ свої (Книга Псалмів 9: 30).**

¹⁴⁷ Трохи неточна цитата з Книги пророка Малахії 4: 2. Пор.: ы ызыдете ы взыграете, ѿкоже телци ѿ ѿзъ разрѣшени.

¹⁴⁸ Це прислів'я є в «Адагіях» Еразма Роттердамського (I. 1. 55). Існувало повір'я, що з дроздового посліду утворюється клей, на який ловлять цих птахів.

¹⁴⁹ Фразу **сотоврѣти путь** узято з Книги Суддів 17: 8.

¹⁵⁰ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 72 (73): 26. Пор.: **Изыезе сердце мое и плоть моя, вже сердца моегѡ.**

¹⁵¹ Неточна цитата з Книги Псалмів 72 (73): 25. Пор.: **Что бо ми есть на неби; и ѿ тебе что восточъ на земли;**

¹⁵² Можливо, це парофраза Книги Псалмів 82 (83): 19. Пор.: **И да познаютъ, ѿкш и ма тевѣ гдѣ, ты единъ вышний по всей земли.**

¹⁵³ Друге соборне послання св. ап. Петра 2: 17.

¹⁵⁴ Парофраза Євангелії від св. Марка 9: 44. Пор.: **и да буде червь ихъ не ожираетъ, и огнь не угасаетъ.**

¹⁵⁵ Можливо, це парофраза Книги Псалмів 55 (56): 7. Пор.: **тіи путь мои сохранятъ.**

¹⁵⁶ Парофраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 3: 14. Пор.: **и землю сине всѧ дній живота твоєго.**

¹⁵⁷ Фраза “желаній краю” взята з церковних піснеспівів [див.: Могила П. Євхологіон, албо Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 736, 857].

¹⁵⁸ Ще один варіант Епікурової сентенції про легкість потрібного. Див. прим. 194 до циклу «Сад божественних п'єсней».

¹⁵⁹ Пор. із приказкою: “П'яні а діти і нехоча правду скажуть” [Номис, № 8079], або з «Треносом» Мелетія Смотрицького: “...сталося, наче ото в приказці: язык їхній, заблукавши, правду мовив” [Smotryc'kyj M. Θρηνος, to iest Lament iedyney s. Powszechney Apostolskiey Wschodniey Cerkwie z obiasnieniem dogmat wiary. – Wilno, 1610. – K. 69].

¹⁶⁰ Парофраза Першого соборного послання св. ап. Петра 2: 7. Пор.: **сей высть во главѣ оглѧ.**

¹⁶¹ Пол. *kos* – ‘дрізд’.

¹⁶² Можливо, Сковорода має на думці Першу книгу Мойсеєву: Буття 49: 17. Пор.: **и да буде ти даний на путь, сидлай на распутьї, огрызая путь конскі.**

¹⁶³ Парофраза Євангелії від св. Матвія 16: 18. Пор.: **и врати ядові не ѿдолбють єй.**

¹⁶⁴ Парофраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 3: 15. Пор.: **той твою блюстю буде глава.**

¹⁶⁵ Парофраза Послання св. ап. Павла до ефесян 6: 12. Пор.: **иако наше вранье къ кроби и плоти, но къ начашь и ко властемъ (и) къ міродержитеlemъ тими вѣка сегѡ, къ дѣдовымъ злобы поднебесныи.**

¹⁶⁶ Очевидно, це парофраза Книги Псалмів 143 (144): 1. Пор.: **научайся рѣцѣ мои на ѿполнѣнїe.**

¹⁶⁷ Фраза **путь хибъ ичменыхъ** зринає в Євангелії від св. Іvana 6: 9.

¹⁶⁸ Фраза **аминъ гло тевѣ** часто зринає в Новому Заповіті, уперше – в Євангелії від св. Матвія 5: 26.

¹⁶⁹ Можливо, Сковорода має на думці звернені до Даліли слова Самсона: **ище сплетёши седми пленницъ власъ главы мої спрлдениемъ и ввѣши коломъ въ стѣнѣ, и вѣдъ немощенъ иако единъ ѿ чоловѣкъ** (Книга Суддів 16: 13).

¹⁶⁹ Фраза не мъчи мене зринае в Євангелії від св. Марка 5: 7; 8: 28.

¹⁷⁰ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 21: 6. Пор.: си́хъ мнѣ сотвори гдѣ.

¹⁷¹ Очевидно, це парафраза Книги Притч Соломонових 25: 23. Пор.: ѿгліє ьгненное собирáеш на главѣ єгѡ.

¹⁷² Парафраза Книги Псалмів 11 (12): 9. Пор.: ѩ крестъ нечестиви ходатъ.

¹⁷³ "Вовк ходить навколо криниці" (лат.). Цю приказку подає у своїх «Адагіях» Еразм Роттердамський (II. 2. 76). Пор.: "Lupus circum riteum chorum agit".

¹⁷⁴ Сковорода має на думці слова: ѩ благородна лѣка ѿблаковъ (Книга Премудрості Соломонової 5: 21).

¹⁷⁵ Пор.: ѩ ѿстъ твоіхъ сѧдъ ти, лѣка вий рабе (Євангелія від св. Луки 19: 22).

¹⁷⁶ Сковорода має на думці слова: И тече скропа давідъ, и ста над нимъ, и взя мяче єгѡ, и извлече єгѡ ѩ иѣдръ єгѡ, и ѿмертви єгѡ (Перша книга царств 17: 51).

¹⁷⁷ Можливо, це парафраза Послання св. ап. Павла до галатів 3: 1. Пор.: ѩ, несмысленній галате.

¹⁷⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: и сопрася везчестіе на главѣ твою (Книга пророка Аввакума 2: 16).

¹⁷⁹ Мабуть, Сковорода має на думці слова: Тогда навходоносоръ исполнися ярости, и зракъ лица єгѡ измѣнился на седраха, місаха и авденагѡ, и рече: разжигите пещь седмерище, дондеже до конца разгоритса (Книга пророка Даниїла 3: 19).

¹⁸⁰ Очевидно, Сковорода має на думці слова: и сопрася везчестіе на главѣ твою (Книга пророка Аввакума 2: 16).

¹⁸¹ Фразу виамъ ли єсі взято з Книги Йова 1: 8; 2: 3.

¹⁸² Неточна цитата з Книги Псалмів 108 (109): 6. Пор.: діаволъ да станетъ ѿденію єгѡ.

¹⁸³ Книга Іуса, сина Сирахового 21: 30.

¹⁸⁴ Фразу трбдъ и болѣзнь взято з Книги Псалмів 9: 28; 89 (90): 10.

¹⁸⁵ Очевидно, Сковорода має на думці слова Христа з Євангелії від св. Івана 8: 44. Пор.: вѣ отца (вашегѡ) діавола єстѣ, и похвти отца вашегѡ хощете творити: онъ человекоубийца вѣ исконнѣ и во истиинѣ не стоять, яко иѣсть истины вѣ неимъ: єгда глаголетъ лжь, ѩ свояхъ глаголетъ, яко ложь єсть и отецъ лжь.

¹⁸⁶ Див. прим. 208 до діалогу «Брань архистратига Михаила со Сатаною».

¹⁸⁷ Флора (лат. *Flora*) – римська богиня весни. Свято на її честь (флоралії) відбувалося 3 квітня по 3 травня.

¹⁸⁸ Ананка (Ananka) – старогрецька богиня долі, яку Платонуважав матір'ю майор.

¹⁸⁹ Єва – евр. *הַוָּה*^h. У Першій книзі Мойсеєвій: Буття 3: 20 сказано: "І назвав Адам ім'я своїй жінці: Єва (*הַוָּה*^h), бо вона була мати всього живого (*הָיָה*^h)". У Септуагінті ім'я Хаева перекладено тут словом *Ζωή* ('життя'), а трохи далі (4: 1) – просто транслітеровано: *Eva*. Асоціація імені *הַוָּה*^h з діеслівним коренем *הָу* ('жити') для єврейської мови цілком природна, оскільки тут незрідка трапляється чергування приголосних *w* и *y*. Однак важко сказати, наскільки достеменною є ця етимологія. Памва Беринда стверджував, що ім'я Єва означає "жизнь, живот, або жива, або живячіа" [Беринда П. Лексікон славенороссій имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 401].